
Per a una nova edició crítica de *Canigó* de Jacint Verdaguer*

JOAN SANTANACH I SUÑOL

Universitat de Barcelona

jsantanach@ub.edu

Resum: Al llarg de la composició de *Canigó*, Jacint Verdaguer va redactar un gran nombre d'autògrafs. Se'n conserven tres de complets amb estadis d'elaboració diferents, tots a la Biblioteca de Catalunya, i almenys vuit de fragmentaris, alguns dels quals són volums facticis en què es van rel·ligar una gran quantitat de passatges. Tots presenten múltiples esmenes i variants, especialment quantioses en els estadis més primitius.

De *Canigó* només se n'ha publicat una edició crítica (1995), a cura de Narcís Garolera. És una edició que presenta alguns aspectes discutibles, entre els quals haver emprat com a text base la primera edició del poema (1886) en comptes de la darrera controlada per l'autor (1901), o bé incorporar al text un parell de versos descartats pel poeta. El present article remarca la necessitat d'analitzar les relacions entre els autògrafs i de tenir en compte l'important cabal d'informació que contenen sobre la gènesi de l'obra de cara a l'elaboració d'una nova edició crítica. Se n'exemplifica la utilitat a partir de les versions dels cants V i VI conservades als manuscrits complets. Aquesta nova edició partirà de la darrera edició revisada per l'autor. Una lectura atenta de les versions dels manuscrits pot, així mateix, aportar noves esmenes al text crític.

Paraules clau: Verdaguer; *Canigó*; edició crítica; text base; manuscrit definitiu

For a New Critical Edition of Jacint Verdaguer's *Canigó*

Abstract: During the composition of *Canigó*, Jacint Verdaguer wrote a large number of autographs. In the Biblioteca de Catalunya there are three complete manuscripts of the poem, with different stages, and no less than eight fragmentary manuscripts have been preserved, some of them with a great quantity of passages. All of them with many variants and amendments, especially in primitive versions.

Nowadays, there is only one critical edition of *Canigó* (1995), edited by Narcís Garolera. This edition presents perfectible aspects, among them the decision of using the first edition (1886) as basis text, instead of the last edition controlled by the author (1901). The editor also includes a pair of discarded verses (by the poet). The present paper puts an emphasis on studying the relation between autographs to achieve a better comprehension of the genesis of the poem as a way to prepare a new critical edition. This position is exemplified by analyzing different versions of chants 5th and 6th preserved in complete manuscripts of the poem. The new edition will use the 1901 edition as basis text. An attentive reading of manuscript versions will let us to introduce new amendments to the critical text too.

Keyword: Verdaguer; *Canigó*; critical edition; basis text; definitive manuscript

*Agraeixo a Josep M. Domingo les observacions a una primera versió d'aquest article, com també els comentaris, ben útils, que m'han fet els dos revisors anònims.

1. Introducció

Després de la seva mort, la crítica va trigar unes quantes dècades a assumir la necessitat d'estudiar l'obra de Jacint Verdaguer prescindint d'apriorismes i de prevencions. El conflicte amb el marquès de Comillas i, sobretot, amb el bisbe Morgades, va deixar un pòsit de suspicàcies a les quals caldria afegir els recels literaris dels moviments que van seguir a la Renaixença.¹ No és fins després de la guerra del 1936-1939 que Josep M. de Casacuberta comença a impulsar, pròpiament, l'estudi seriós de la producció verdagueriana, amb atenció a la gènesi dels grans poemes, la publicació d'inèdits i l'inici de l'epistolari. Una part d'aquests treballs apareix, ja als anys 1950, a la Biblioteca Verdagueriana, de l'Editorial Barcino, dirigida pel mateix Casacuberta.²

Durant els anys de la immediata postguerra, Eduard Junyent i Martí de Riquer van preparar i publicar, el 1946, la primera edició crítica d'un text del de Folgueroles, *L'Atlàntida*, basada en la primera edició de l'obra en volum independent (1878) i que recollia variants de l'edició inclosa a l'anuari dels Jocs Florals (1877), i també d'un parell de manuscrits autògrafs.³ Fins a la dècada de 1990 són pocs els textos de Verdaguer que es beneficien de l'aplicació d'uns certs criteris filològics. Tot just hi ha les edicions de l'esmentada Biblioteca Verdagueriana —la remarcable desena de volums de l'epistolari i un parell d'escrits inèdits—, caracteritzades pel respecte reverencial a la lletra dels manuscrits, però més interessades a donar a conèixer textos —i facetes— desconeguts del poeta que no pas a oferir edicions solvents de les obres que va publicar en vida. Hem d'esperar fins al 1991, quan Narcís Garolera publica les *Excursions i viatges*, en tres volums (el tercer datat el 1992), i Andreu Bosch les *Rondalles* (1992), tots dos a la col·lecció de Barcino.

Entremig, Pere Farrés, Joaquim Molas, Ramon Pinyol i Ricard Torrents havien proposat i discutit al I Col·loqui sobre Verdaguer de 1986 unes normes «Per a una edició crítica de les obres completes de Jacint Verdaguer», publicades dos anys més tard. Aquests criteris encara regeixen les edicions de l'Obra Completa en Edició Crítica de Jacint Verdaguer. La col·lecció, que actualment consta de tretze volums, és impulsada per la Societat Verdaguer, que inicialment —des del 1995— ho havia fet juntament amb Eumo Editorial i, des del 2013, amb Verdaguer Edicions (Fundació Jacint Verdaguer).

Va ser en aquest context que, l'any 1995, a l'editorial Quaderns Crema, va aparèixer la primera edició crítica, i per ara l'única, de *Canigó*, a cura de Narcís Garolera. Aquesta edició assumeix, en diversos aspectes, criteris divergents dels plantejats per a la col·lecció de l'obra completa en edició crítica de la Societat Verdaguer; en parlo a continuació, però abans em sembla útil enumerar els testimonis filològicament significatius que ens han arribat de *Canigó*.

1. Vegeu CASTELLANOS 1995-1996 i MURGADES 2002.

2. Vegeu CASACUBERTA 1953, també recollit en CASACUBERTA 1986.

3. Per a una valoració de l'edició de 1946, vegeu l'estudi de Pere Farrés a VERDAGUER 2002a, p. 81.

2. Autògrafs i edicions de *Canigó*

Va ser vers l'estiu del 1880, com és prou sabut, quan Verdaguer va començar a plantejar-se la composició d'un poema sobre els orígens de Catalunya lligat als escenaris pirinencs. Fins a la publicació de *Canigó*, amb data de 1886, tot i que ja imprès el desembre de 1885, són uns quants els manuscrits autògrafs conservats, complets i fragmentaris, que fan evident la feina desenvolupada pel poeta.⁴ Malgrat el nombre elevat, és ben segur que no s'han conservat tots els que va produir, com tampoc les proves d'impremta, en les quals Verdaguer degué fer nombroses indicacions i esmenes.

Gairebé tots els que ens han arribat formen part del fons de la Biblioteca de Catalunya. Hi ha, així mateix, un parell de manuscrits fragmentaris a Olot, procedents del llegat Vayreda, i alguns altres passatges copiats per Justí Pepratx, que són a Perpinyà. Entre el conjunt de la Biblioteca de Catalunya, n'hi ha tres que són còpies completes del poema (els ordeno, basant-me en les indicacions de Pere Bohigas, 1981, i en la pròpia consulta, de més elaborat a menys):

<i>A</i>	ms. 375/4 (= M1 ed. Garolera)
<i>B</i>	ms. 375/1 (= M2 ed. Garolera)
<i>C</i>	ms. 375/2.

M'hi refereixo amb les sigles assenyalades, per facilitar les remissions. En *A* hi ha indicis que va ser el manuscrit d'autor emprat a la impremta —la portada i diverses indicacions per als caixistes. Això no impedeix que presenti un bon nombre de divergències respecte al text imprès, en algun cas força destacables. Una valoració a part requereixen les versions dels cants V i VI que aquest manuscrit transmet, tal com va assenyalar Narcís Garolera. En parlo més avall.

Pel que fa als esborranys fragmentaris, que habitualment inclouen passatges de cants diversos, de vegades fins i tot amb redaccions diferents, tenim notícia dels següents:

- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 375/3
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 375/5
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1466
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 2433
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1463/23
- Olot, Biblioteca Marià Vayreda, CV5/46
- Olot, llegat Joaquim Vayreda, CJV3/15

4. En recull i descriu la majoria BOHIGAS 1981.

— Perpinyà, Biblioteca Universitària, Fons de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, fons Justí Pepratx.

Els quatre que tanquen la llista no són esmentats per Pere Bohigas (1981). El ms. 1463/23 de la Biblioteca de Catalunya conté les versions 5a i 4a del *Cant de Gentil*, d'acord amb la reconstrucció que Ricard Torrents va fer de la composició d'aquesta peça (1995). Dels dos que es troben a Olot, el CV4/46 és a la Biblioteca Marià Vayreda, i el CJV3/15, en mans dels descendents de Joaquim Vayreda; tots dos són testimonis del cant I, complet el primer i fragmentari el segon, i van ser copiats per mans diferents de la de Verdaguer, llevat d'un parell d'estrofes a l'inici del primer (TAYADELLA 2012, p. 375 i 380-392). Finalment, forma part del fons de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, conservat a la Biblioteca Universitària de Perpinyà, la biblioteca de Justí Pepratx; entre els seus papers hi ha diverses llibretes manuscrites en què l'amic i traductor de Verdaguer va copiar poemes en català, entre els quals una versió de «Lo Rosselló» i una altra de «Los dos campanars» (PINYOL i VILA 2004, p. 96-100 i 102-103).

Pel que fa als cinc autògrafs agrupats sota el topogràfic 375 de la Biblioteca de Catalunya, els tres complets i dos dels fragmentaris, es tracta de llibretes amb materials canigonencs diversos, no pas de parts d'un mateix manuscrit o volum. Llistem aquí tot el conjunt de manuscrits, per bé que en les pàgines que segueixen farem èmfasi, sobretot, en els tres complets.

Respecte a les edicions, en vida de Verdaguer el text català va ser imprès quatre vegades. El 1886 en va aparèixer la primera edició, a la qual van seguir les de 1889, 1901 i 1902. Entre aquestes, cal tenir especialment present l'edició de 1901, l'última que va poder controlar, i que presenta un seguit de canvis destacats respecte de la primera. Aquestes modificacions són igualment presents, malgrat que no es tracti estrictament d'una reproducció exacta del text de 1901, en l'edició de 1902, també a càrrec, com l'anterior, de les publicacions de la revista *Catalunya Artística*; ara bé, Verdaguer, ja malalt mentre s'imprimia, no degué seguir gaire de prop el procés d'aquesta darrera edició.

El més destacat dels canvis ja s'havia produït a la traducció francesa, a cura de Josep Tolrà de Bordas i que presentava el text català acarat, apareguda a París el 1889, «autorisée et approuvée par l'auteur», segons llegim a la portada. Es tracta de la incorporació com a epíleg del poema «Los dos campanars», que Verdaguer hauria afegit «en obsequi» (1901, p. 205), segons indica en nota, al bisbe de Perpinyà, Juli Carsalade. Entre l'epíleg afegit a l'edició de 1889 i el de 1901, malgrat tot, hi ha alguns canvis.⁵

5. A l'edició francesa de 1889 no hi ha cap nota de Verdaguer referida a l'epíleg (ni tampoc, evidentment, que esmenti el bisbe Carsalade, que no va ser nomenat fins al 1900); sí que hi ha, en canvi, a les p. 380-381, una nota del traductor explicant les circumstàncies d'inclusió de la poesia al volum i tres notes breus més, també degudes a Tolrà de Bordas, aclarint tres passatges dels versos.

Una altra divergència remarcable respecte a l'edició de 1886 és que en la de 1901 desapareix la dedicatòria del cant XI al bisbe Josep Morgades, en què se l'equiparava al bisbe Oliba; atès que l'any 1889 encara no s'havia produït el conflicte amb el bisbe, a l'edició francesa del poema es mantenia l'esment a Morgades, per bé que en nota, no pas en una contraportadella, com el 1886.⁶

3. L'edició crítica de *Canigó* de 1995

Tal com he assenyalat, l'edició de Narcís Garolera va aparèixer en un moment en què s'anunciaven edicions crítiques d'obres del poeta de Folgueroles, llavors encara ben escasses. Amb l'edició es pretenia oferir un text fiable que esmenés les intervencions lingüístiques i estilístiques degudes als impressors, sobretot a aquells que havien publicat l'obra després de l'any 1902, per bé que així mateix es corregien algunes formes considerades alienes a la llengua de l'autor presents en el text de 1886. No era la primera vegada que Garolera remarcava que els impressors havien pecat d'excés d'intervencionisme. Ja n'havia parlat al Col·loqui sobre Verdaguer de l'abril de 1986, amb una ponència titulada «La transmissió impresa de les obres de Verdaguer», on exemplificava i tipificava les manipulacions de què havien estat objecte diversos títols després de la mort del poeta, entre els quals *Canigó*.

L'edició crítica de 1995 va prendre com a text base el de la primera edició (1886), per bé que incorporant-hi l'epíleg, que transcriu a partir de l'edició de 1901, no pas de cap de les versions anteriors que n'existeixen, manuscrites i impreses, més properes cronològicament a la primera edició. D'altra banda, la dedicatòria al bisbe Morgades queda relegada a l'aparat del cant XI (p. 87). Per al conjunt del text, es van col·lacionar i recollir a l'aparat, a més de les lliçons de l'edició de 1901, les variants de les altres dues publicades en vida de l'autor (1889 i 1902). Quant als manuscrits, s'hi tenen en compte, de forma selectiva, dos dels tres autògrafs complets: els que he anomenat *A* i *B*, i que l'editor designa com a *M1* i *M2*, respectivament.⁷ Ni *C* ni la resta d'autògrafs, fragmentaris, no s'esmenten a la introducció, ni encara menys a l'aparat; simplement, es remet a l'estudi de Bohigas (1981).

Garolera fa servir el manuscrit més treballat de què disposa en cada cas —és a dir, el més proper al text que Verdaguer va donar per definitiu— per complementar les lliçons dels testimonis impresos. Aquesta forma de procedir no s'arriba a explicar a la introducció, de manera que el lector pot interpretar que a l'aparat s'han abocat totes les variants d'*A* i *B*, i no és així. Tampoc no es justifica per què no es col·lacionen

6. Vegeu la p. 196 de l'edició de 1886; en la traducció francesa, la referència al bisbe Morgades és a la n. 1 de la p. 377.

7. Vegeu Garolera en VERDAGUER 1995, p. 12-16.

la resta d'autògrafs. Respecte al manuscrit emprat en la col·lació, s'aprofita, així mateix, per esmenar algunes lliçons del text de la primera edició partint de variants morfològiques i fonètiques pròpies dels usos lingüístics de l'autor, amb l'objectiu de fixar «definitivament les particularitats lingüístiques» de *Canigó* (1995, p. 12).⁸

El paper de manuscrit de referència s'atorga, amb l'excepció dels passatges que tot seguit indico, al «manuscrit definitiu» que va anar a la impremta (*A*). Tant és així que, al costat de les variants impreses, en els cants I-IV i VII-XII les úniques d'origen manuscrit que es consignen a l'aparat són exclusivament les d'*A*. Sols en una única ocasió hi trobem una variant de *B*: a la p. 71 de l'edició, corresponent al v. 129 del cant IV, s'hi assenyala que la flor que «es bada» al text imprès i en *A*, en el segon manuscrit «s'obre». D'entrada, no és gens evident per quina raó aquesta, i cap altra de les múltiples variants de *B*, ha merescut l'atenció de l'editor. Més endavant hi tornarem.

Les excepcions a l'ús del ms. *A* són els cants V i VI i l'epíleg. Si més no, aquestes són les excepcions explícites, per bé que no les úniques.⁹ Respecte a l'epíleg, en compondre l'autògraf que anomeno *A* Verdaguer ja havia decidit prescindir de «Los dos campanars», de manera que no l'hi va copiar. Sí que el localitzem, en canvi, en *B* i en *C*, anteriors, i també n'hi ha un parell d'estrofes en el ms. 1466 (i el poeta el va recollir, com és sabut, en el volum *Pàtria*, el 1888).¹⁰ Descartat *A*, a l'hora d'emprar un manuscrit per col·lacionar l'epíleg amb el text dels impresos, Garolera va haver d'escollir entre *B* i *C*. De la relació entre aquests dos autògrafs, Pere Bohigas n'havia observat que la de *C* «és còpia menys elaborada que la del ms. 375» (1981: 335). A l'edició s'imposava, en conseqüència, seguir aquest darrer, és a dir, *B*.

També és *B* l'autògraf emprat com a comparació en els cants V i VI. Tal com assenyala l'editor, aquest manuscrit «conté dos cants del poema —el cinquè i el sisè— més elaborats que els corresponents de l'autògraf de la quarta secció del manuscrit» (es refereix al ms. 375/4, el nostre *A*); en nota, Garolera especifica que «Després d'examinar atentament les característiques formals d'aquests dos autògrafs verdaguerians (sobretot la numeració dels cants del poema, que constitueixen plecs del manuscrit), he arribat a la conclusió que els cants cinquè i sisè del ms. 375-IV no van anar a la impremta, com la resta de cants del factici, sinó que foren inclosos en aquest volum per error o confusió de Maria Condeminas, responsable de l'enquadrernació dels diversos plecs» (1995, p. 13).

8. Amb l'objectiu de «mantenir en el text algunes lliçons del manuscrit que tradueixen usos lingüístics propis de Verdaguer» (1995, p. 20), corregeix «vèrgens», lliçó impresa, per «verges», II, 135; «rotllo» per «rotlle», II, 241; «márgens» per «marges», III, 96; «somniaoses» per «somioses», IV, 426; «veyessen» per «vegessen», V, 93 (contra el que s'indica a l'aparat, en aquest lloc la lliçó de l'edició de 1901 coincideix amb l'editada per Garolera); etc. Per a una valoració de les correccions que Verdaguer va introduir al text durant el procés d'impressió, que cal relacionar amb el model lingüístic que defensava, i les seves implicacions ecclòtiques, vegeu: SANTANACH, en premsa.

9. Vegeu, més avall, l'apartat 4.

10. Vegeu-ne l'edició de Ramon Pinyol en VERDAGUER 2002b, p. 173-185 i 434-438, on, a més de l'aparat de variants, recull la llista d'autògrafs i edicions.

La versió dels cants V i VI transmesa per *A* correspon, en efecte, a un estadi d'elaboració anterior a la resta del volum. Hi van ser intercalats, en substitució dels folis que degueren anar a la impremta, després que es fes l'edició de 1886. La comparació del text dels cants V i VI d'*A* amb el de *B* indica que la del segon, per a aquests cants, és la més treballada entre les versions manuscrites conservades, com es mostrarà més avall.

Pel que fa específicament al cant VI, s'ha d'assenyalar que, com feia l'esmentada Maria Condeminas en una anotació al començament del volum i, així mateix, Pere Bohigas (1981, p. 349), la versió del cant continguda en *A* és incompleta. Garolera no arriba a consignar-ho. Independentment del lloc que ocupin aquestes pàgines en la gènesi de *Canigó*, la incompletesa en el ms. *A* feia necessari recórrer a un altre autògraf, si més no per a les extenses parts que hi manquen.

Encara hi ha un altre aspecte que no pot passar desapercebut de l'edició crítica de 1995, remarcat fins i tot a la contracoberta: la inclusió d'un parell de versos, localitzats en la tradició manuscrita, que l'editor considera «suprimits per error en la primera edició». Es tracta de versos que formaven part de tirades monorimes assonants, corresponents al cant V (v. 185) i al VIII (v. 163), que no estaven sotmesos, doncs, a una estructura estròfica rígida, cosa que «explicaria que no se n'hagués percebut la supressió» (1995, p. 18). Aquesta doble omissió no hauria estat detectada per l'autor ni en repassar les proves de l'edició de 1886 ni més endavant, de manera que no els hauria restituit en cap edició posterior.

Entre les aportacions de l'edició de Garolera hi ha igualment algunes esmenes textuais al conjunt d'edicions fetes en vida de Verdager. Com que, si no m'erro, de textualment significatives n'hi ha tres —vull dir, no estrictament lingüístiques—, les recullo totes tres. El mateix editor les ha esgrimit en alguna ocasió (1995, p. 20 n. 36; 1998b, p. 365). La primera mostra un cas en què la grafia consignada a la tradició manuscrita ajuda a interpretar un passatge; al v. 120 del cant VI, el quart de «Lo Rosselló», quan Flordeneu ha fet pujar Gentil fins al cim del Canigó i li mostra la plana del Rosselló, llegim en els impresos «y *aci's* veu, com en somni d'amor, prop de sa dama» (1901), mentre que l'adverbi, que assenyalo en cursiva, és escrit «á si» tant en *A* com en *B* (ff. 53v i 51v, respectivament); en conseqüència, Garolera edita «i a si es veu, com en somni d'amor, prop de sa dama» (p. 104).

La segona, també de «Lo Rosselló», parteix únicament de *B*, perquè *A* mostra un estadi d'elaboració anterior —som al cant VI. Al v. 218, en el text imprès, es compara la ciutat de Perpinyà amb una encantada que «*mirantse* s'extasia, granívol Roselló» (1901). En el f. 54v de *B* el vers definitiu corregeix una variant anterior; en l'esmena, el pronom que ens interessa no és reflexiu, sinó de segona persona: «mirante», amb una sola te. Davant la manca de duplicació de la consonant, no es pot descartar l'omissió accidental d'una essa; ara bé, el pronom de segona persona sembla confirmat pel sentit que tenia el vers rebutjat, encara llegible sota el vers definitiu (i així mateix

al f. 56v de l'aquí més reculat *A*: «se plau en veure 'ls arbres y camps del Rosselló»), i Garolera edita, crec que de nou encertadament, «mirant-te».

Finalment, la tercera es troba al cant XII, cant coral en què, al començament, les veus de fades i clergues s'alternen. Doncs al títol que atribueix els vv. 173-178 a la fada de Fontargent, el terme *fada* no hi consta (hi llegim simplement «La de Fontargent»), mentre que Garolera opta per incorporar-l'hi. Aquest cop no seria una omisió dels caixistes, sinó del mateix Verdaguer, ja que, segons l'aparat crític, manca tant a les edicions com al ms. *A* (f. 126v). El fet, però, que tampoc no aparegui al ms. *B* (f. 129v) em fa creure que l'omisió va ser deliberada. No és sobrer remarcar que l'autor va prescindir igualment del terme *monjos* poc més avall, en l'epígraf «Los de Sant Pere de Roda» (precedint el v. 221 i següents) o bé, de nou, del terme *fada* als cants VI i VII, en les intervencions de la mateixa fada i de «La de Lanós» (just davant dels vv. 417 i 451, i 137 i 213, respectivament). En aquests casos, això sí, anaven precedits, en el primer cas, per una tirada atribuïda a «Los monjos de Banyoles» i, en el segon, per intervencions d'altres fades en què es feia explícita la seva condició.

4. L'elecció del text base i el «manuscrit definitiu»

Com hem vist, Narcís Garolera, en la seva edició crítica, parteix de la primera edició de l'obra, la de 1886. Divergeix en aquest aspecte dels criteris plantejats per a l'establiment del text crític de les obres completes de Jacint Verdaguer, que consideren que cal adoptar com a text base, en editar obres impreses en vida de l'autor, el de la darrera edició controlada per ell, que en el cas de *Canigó* és la de 1901 (FARRÉS, MOLAS, PINYOL i TORRENTS 1987, p. 191 i 196). En l'estudi esmentat sobre la transmissió impresa de l'obra, també Garolera es mostrava favorable a aquest criteri.¹¹

El fet de partir de la primera edició desautoritza el text de 1901, l'últim que Verdaguer va revisar. Una decisió d'aquesta magnitud s'hauria hagut d'argumentar a l'estudi que precedeix, i en principi justifica, l'edició i els criteris d'edició, i més quan és contrària no sols a l'opció defensada per altres conspicus verdagueristes, sinó també a una pràctica habitual en l'edició de textos contemporanis. L'únic que Garolera n'indica als criteris d'edició és que «Pel que fa al text de l'edició que prenc per base, cal dir que fou objecte de successives revisions, durant el procés de composició tipogràfica, per Verdaguer i diverses persones de la seva confiança», i recorda les observacions que van fer-li arribar Francesc Matheu i Josep Balari (1995, p. 19). Això és tot. No hi ha cap argument que justifiqui la desqualificació de la darrera

11. No sols ho defensava a l'edició de les actes del Col·loqui (1986), sinó que manté la mateixa posició en la reedició de l'estudi inclosa en *Sobre Verdaguer: Biografia, literatura, llengua*, recull de treballs del mateix Garolera publicat el 1996 (p. 198).

edició controlada per l'autor ni que expliqui per què considera preferible la primera.¹²

Només en el cas que es pogués afirmar amb seguretat que Verdaguer no va intervenir en l'edició de 1901, es podria considerar l'opció de prescindir-ne com a text base. Fos com fos, caldria argumentar-ho. I tot sembla indicar que el Verdaguer de l'any 1901, mal que cansat i desenganyat, va revisar i controlar el procés d'edició amb el mateix zel que havia mostrat en tantes altres edicions de llibres seus. No sembla, en canvi, que fes el mateix amb l'edició de luxe de 1902, publicada per la mateixa editorial que la de l'any anterior, el text de la qual havia revisat feia ben poc. En aquest segon cas, a causa de la malaltia no degué tenir ocasió de seguir de prop el procés d'impressió, de manera que no li podem atribuir les divergències que hi ha, poques i menors, respecte del text de 1901.

Si la comparem amb la de 1886, a l'edició de 1901 Verdaguer va decidir incorporar-hi l'epíleg, com ja s'havia fet en la de 1889, però en unes circumstàncies ben diferents. La presència de «Los dos campanars» a la traducció de 1889 es justificava pel vincle amb la Catalunya Nord, però no implicava de cap manera que l'epíleg prengués carta de naturalesa com a part integrant de *Canigó*.¹³ Així, el comte de Cedillo i vescomte de Palazuelos no el va afegir a la seva traducció espanyola de l'any 1898. Tornant a l'edició de 1901, Verdaguer també va redactar la nota que acompanyava l'epíleg, cosa que no havia fet el 1889: a la versió francesa, és Tolrà de Bordas qui signa les quatre notes que expliquen les circumstàncies de redacció del poema i aclareixen algunes referències que inclou. També és d'aquest moment la decisió de prescindir de la dedicatòria del cant XI al bisbe Morgades, que el 1889 havia mantingut en nota.

Encara fa més evident que l'edició de 1901 no és fruit d'una reproducció mecànica de cap edició anterior el fet que, al costat d'algunes errades degudes al caixista —també n'hi ha, inevitablement, a l'edició de 1886—, detectem al llarg del text diverses variants, poques però significatives, que hem de considerar d'autor. N'hi ha als cants del text i n'hi ha, igualment, als versos de «Los dos campanars».

Al cant IV, per exemple, en ple viatge aeri de la carrossa de Flordeneu, ben poc després de «La Maleïda», Verdaguer hauria optat per modificar el v. 382 de 1886, «per escala d'*abismes* se rebaten» (lliçó també present, almenys, en els manuscrits AB), en

12. Garolera (1998a) tampoc no ofereix raons gaire aclaridores en respondre a la perplexitat expressada per Joaquim Molas respecte de la tria de la primera edició com a text base, en lloc de la de 1901, i del fet que inclogués l'epíleg «sense advertir-ho de manera explícita». Molas no fa aquest comentari en una ressenya a l'edició de *Canigó* de 1995 —no em consta que se n'arribés a publicar cap—, sinó en un extens parèntesi a l'interior del comentari que va dedicar als *Dos màrtirs de ma pàtria* a cura de Ricard Torrents (1997, p.748; 2014, p. 210-211).

13. Tolrà de Bordas, en la seva nota, exposa les raons que van fer que Verdaguer, tot i que «Los dos campanars» hagués estat el primer text de *Canigó* que va escriure, finalment en prescindís a la primera edició, i justifica l'interès d'incloure'l en la traducció francesa: «tous nos lecteurs penseront que l'édition française de notre poème catalan ne pouvait sacrifier cet Épilogue, si chaleureusement applaudi en Roussillon et justement honoré d'une couronne extraordinaire» (1889, p. 381).

«per escala *de timbes* se rebaten»; segurament l'autor, a més del guany literari que hi aporta el canvi, devia voler reduir l'ús freqüent del terme *abismes* (l'havia emprat als vv. 194, 213, 227 i 276 del mateix cant) amb el d'un mot menys utilitzat; i, en efecte, aquesta és la primera vegada que *timbes* consta a l'obra (sols hi ha *timberes* en IV, 201) i no reapareix fins al v. 102 del cant VIII. Garolera va assumir la variant a la seva edició, ja que afavoreix que el vers sigui «més precís i contundent» (1998b, p. 365), malgrat que, segons el seu aparat —i la ressenya citada—, la lliçó provindria en exclusiva de l'edició de 1902, i no del text de 1901, cosa que no és exacta.

Pel que fa a l'epíleg, Verdaguer tampoc no es va limitar a afegir al final de *Canigó* el text ja publicat a *Pàtria* (1888) i a la traducció francesa del mateix poema (1889), sinó que, com acostumava a fer, va revisar-lo.¹⁴ Deixant de banda algunes altres modificacions menors, va intervenir en el darrer vers de «Los dos campanars», i, en conseqüència, així mateix darrer vers de tot el poema canigonenc; de «no esbrancaran *per ara* el Pirineu», que és com havia aparegut els anys 1888 i 1889, va passar al sens dubte més reeixit «no esbrancaran *l'altívol* Pirineu».

L'evidència que Verdaguer, l'any 1901, va implicar-se en la nova edició de *Canigó* —que, pròpiament, era la segona que se'n publicava en català—, i que va revisar el text i hi va intervenir en diversos llocs, fa bastant sorprenent la decisió del curador del 1995 de prendre com a text base el de la primera edició. El fet que no ho argumenti, i que al mateix temps assumeixi modificacions de l'edició de 1901 tan destacades com la inclusió de l'epíleg, l'eliminació de la dedicatòria del cant XI o, fins i tot, variants d'autor, el fa caure, aparentment, mentre no ho justifiqui, en una flagrant incoherència filològica. Mentrestant, no podem sinó especular sobre les raons que el van dur a decantar-se per l'edició de 1886.

Una aportació substancial de l'edició del catedràtic emèrit de la UPF és que, per primera vegada en més de cent anys d'edicions del *Canigó*, no sols va tenir en compte les quatre edicions publicades en vida de l'autor, sinó que també es va servir, mal que fos de manera molt selectiva, de la tradició manuscrita. Com hem vist, la consulta dels autògrafs *A* i *B* el va portar a incorporar algunes variants pròpies de la llengua de l'autor que reflecteixen els manuscrits, corregir algun passatge deturpat i també, molt significativament, «recuperar» dos versos que no formaven part de l'edició de 1886. Són dos versos integrats en tirades èpiques de decasíl·labs assonants que haurien estat

14. Les versions dels anys vuitanta tampoc no són plenament coincidents. És més, la comparació del text de *Pàtria* amb el de 1889 mostra que el de 1888 en recull una versió més evolucionada (vegeu VERDAGUER 1889, p. 348-356 i VERDAGUER 2002b, p. 180-185 i 434-438). Així, al marge de divergències relatives a la puntuació, les edicions de 1888 i 1889 presenten totes dues un parell de variants als vv. 92 i 105, i la de 1889 n'inclou alguna més, com per exemple al v. 59, en què allà on l'edició de 1901 llegeix «en son oblit nostra grandor enterra», en la de 1889 trobem «en son oblit nostres recorts enterra», de manera que no s'hi evita la repetició del terme *records* del vers següent («y ossos y glories y recorts se 'ns ven!»). Tolrà de Bordas degué traduir una versió anterior a la de *Pàtria* (a final de 1886 el poema havia estat premiat per la Societat Agrícola, Científica i Literària dels Pirineus Orientals de Perpinyà, i va ser publicat per primera vegada l'1 de gener del 1887 a *La Veu de Catalunya*; vegeu Pinyol en VERDAGUER 2002b, p. 435).

omesos erròniament pels caixistes. L'autor no se n'hauria adonat i, per això, haurien caigut de l'edició. Segons Garolera, que fossin «dos versos de l'autògraf definitiu» (1995, p. 18) en justificaria la recuperació.

L'adjectiu *definitiu*, en general, em sembla relliscós, i usar-lo en relació amb qüestions ecdòtiques pot arribar a ser molt confusionari. El terme no el fa servir Garolera en exclusiva, sinó que també el trobem, específicament referit a Verdaguer, a la proposta per a una edició crítica de les seves obres completes. Farrés, Molas, Pinyol i Torrents afirmaven que, de les obres de Verdaguer, «se'n conserven, en molts casos, els manuscrits definitius —destinats als Jocs Florals o a la impremta—»; i al costat d'exemples d'altres obres, recullen el ms. 375 de la Biblioteca de Catalunya com a referent de *Canigó*, sense especificar-ne, però, cap secció o quadern concrets (1987, p. 193 i 201). Tal com hem vist, tot sembla indicar que l'autògraf que va anar a la impremta va ser el ms. 375/4, el nostre ms. A. I per això Garolera el presenta com a «manuscrit definitiu» (1995, p. 13).

Aquest quadern conté una bona quantitat d'esmenes, passatges ratllats i reescrits, i així mateix nombroses variants que divergeixen del text finalment imprès. Una de les més remarcables que hi he localitzat és la manca d'una estrofa completa del cant IV. La que componen els vv. 121-128, que comença «Volant als cingles de Monsèn, li ensenya». La coincidència amb un canvi de foli —l'estrofa omesa hauria hagut d'anar al començament del f. 35v— pot fer pensar en un oblit involuntari, fins que es constata que els tres versos inicials de l'estrofa següent divergeixen dels impresos (129-131). N'ofereixo en primer lloc, com en l'exemple anterior, la versió de 1901 (hi incloc també el quart vers, per facilitar-ne la comprensió):

Li fa veure Bohí, eixa flor que's bada
d'un cáos de granit en les entranyes,
y d'aqueix bosch de puigs, ombres estranyes,
la Roca dels dos Homes Encantats;

I a continuació la del ms. A:

Li mostra dins un cáos de montanyes,
constelació d'eixa endressuria bella,
los estanys de Bohí, los de Capdella,
la Roca dels dos Homes Encantats:

La consulta del ms. B, encara que resulti sorprenent, aporta algunes clarícies. En aquest manuscrit, com és habitual en els autògrafs de Verdaguer, també en A, l'autor escriu el text a la pàgina de l'esquerra (el verso dels folis) i deixa inicialment en blanc la pàgina de la dreta (el recto) per anotar-hi correccions i ampliacions. En el f. 30v d'aquest autògraf, que és on l'autor va copiar en primer lloc el text, també hi manca l'estrofa dels

vv. 121-128; pel que fa als tres versos inicials de l'estrofa següent, mostren un estadi immediatament anterior als que acabo de citar d'*A* (per exemple, al v. 131 llegim «los estanys verdinegres de Capdella» amb la variant «de Bohí, los» escrita en llapis, que ja veïem integrada en el text d'*A*).

Fins aquí, el que era esperable. Ara bé, a la pàgina següent de *B* (el f. 31r), situada a la dreta, que Verdaguer havia deixat en blanc, hi ha provatures en llapis de modificació dels vv. 129 i següents: «Les cascades bellíssimes de Gerri / li mostra y dins un cahos de Montanyes / lo verdinegre es», que finalment va ratllar. I, llavors sí, el poeta de Folgueroles va escriure el que tot indica que és el primer esborrany de l'estrofa omesa en *A*. No li devien fer prou el pes els vv. 129-131 i, en tornar-hi a treballar, se li va acudir ampliar amb tota una estrofa els versos dedicats al Pallars. Es tracta de la que componen els vv. 121-128 a l'edició de 1886. La nova inclusió va implicar la modificació de l'inici de l'estrofa que ja no el convenia i, efectivament, en el f. 31r de *B*, a continuació de l'estrofa que manca en *A*, hi ha els vv. 129-131, en una versió que ja s'acosta molt a la impresa.

La localització d'aquests versos en *B*, amb una redacció més propera a la impresa que no pas en *A*, obliga a reconsiderar el concepte de «manuscrit definitiu», si més no en relació amb *Canigó*. I fa evident fins a quin punt Verdaguer tenia a mà el conjunt dels seus esborranys i els feia servir quan li calia. La proximitat entre els versos esbossats en *B* i els impresos fa pensar que no degué transcórrer gaire temps entre uns i altres. És probable, doncs, que dugués a terme aquesta modificació del cant IV quan el ms. *A* ja era en mans dels impressors. Altrament, l'hauria copiat al f. 35r d'*A*, avui encara en blanc. La versió manuscrita definitiva de l'estrofa, per tant, hauríem de buscar-la en les proves que el poeta va enviar de tornada a la impremta, i que lamentablement no hem conservat. No vull imaginar-me la cara del responsable de la Tipografia de Giró quan les va rebre, no sols amb múltiples canvis al llarg de tot el llibre, sinó també amb una estrofa nova, almenys, que l'obligava a refer la composició del cant a partir d'aquí.

De tots aquests transvasaments entre *A* i *B*, Garolera no en recull ni mitja paraula a l'aparat crític. Ni indica l'omissió de l'estrofa (vv. 121-128) al «manuscrit definitiu» ni les variants d'*A* dels vv. 129-131, de manera que, a partir del seu aparat, el lector infereix que l'autògraf deu transmetre uns versos idèntics als del text imprès. L'únic element «extraordinari» que sobta a l'aparat corresponent és la presència d'una variant de *B*. És la ja esmentada del v. 129, l'única en un passatge en què no s'empra aquest segon autògraf com a referència manuscrita, si més no que se'ns indiqui. Deu ser indicatiu que l'editor el va consultar en un intent d'aclarir què havia passat. No ens explica a quines conclusions va arribar.

Tornem, després d'aquest excurs sobre el text transmès per *A*, als dos versos «restituïts» per Garolera a la seva edició i a la tria del text de 1886 com a base. Es tracta dels versos 185 del Cant V («rient-li alguna estrella des del zenit») i 162 del VIII («que per rosada beuen les flors del prat»), evidentment en la numeració de la seva edició. De tots dos, només el segon forma part del qualificat com a «manuscrit definitiu».

Es troba, efectivament, al f. 81v d'*A*, amb diversos mots ratllats i esmenes, com, d'altra banda, tants altres versos d'aquest manuscrit. El primer, en canvi, és afectat pel problema de versions del cant V, de manera que Garolera no el va localitzar en *A*, sinó al ms. 375/1 (el nostre *B*). El fet que la versió d'*A* d'aquest cant sigui més primitiva que la de *B* no autoritza a creure que hi ha hagut un intercanvi de folis entre aquests dos manuscrits, ni tampoc no es pot afirmar que els cants V i VI de *B* siguin els que van anar a la impremta, com podria pensar el lector desprevingut. Crec, més aviat, que els folis dels cants V i VI usats en imprimir l'obra s'han perdut, com les mateixes proves d'impremta. Per això no sembla gaire justificat qualificar *B* d'«autògraf definitiu», com implícitament fa Garolera (1995, p. 18), malgrat que el cant V que transmet sigui el més proper, entre els testimonis conservats, al text imprès.¹⁵

Els dubtes seriosos que es poden esgrimir respecte a la consideració dels cants V i VI de *B* com a part integrant del «manuscrit definitiu» i la possibilitat, per contra, molt versemblant, que entre ells i el text imprès hi hagués un altre autògraf que actués com a intermediari, els lleva inevitablement autoritat. L'única constància que tenim del que devia haver-hi en aquest hipotètic intermediari són les divergències entre *B* i el text imprès de 1886, que són unes quantes. Verdaguer podria haver decidit ratllar el v. 185 del cant V en qualsevol d'aquells estadis —l'autògraf que va anar a la impremta o en un joc de proves. I, no cal dir, el mateix podria haver fet respecte del 162 del cant VIII, localitzat en *A*. No és evident per quines raons ho degué fer, però no haurien estat de cap manera els únics versos que finalment va descartar.¹⁶ Per això n'era l'autor. Potser es podria defensar un oblit «per error» a la primera edició, per bé que sorprèn en un autor tan zelós de la seva obra com Verdaguer i que va estar treballant en el text amb la dedicació que li coneixem, fins i tot durant el mateix procés d'impressió. Ara bé, que no els reincorporés ni l'any 1889 ni, encara menys, el 1901, em sembla impensable. Sospito que aquesta, la proximitat cronològica respecte dels manuscrits, és una de les raons que explica que l'imprès del 1886 fos escollit com a text base per a l'edició de 1995.

5. Els autògrafs i el cas dels cants V i VI

En els apartats anteriors s'ha posat de manifest la utilitat de tenir en compte les versions autògrafes de *Canigó* no sols per documentar-ne el procés de composició, sinó fins i

15. Menys prudent es mostrava a la ressenya, desmesurada així mateix en molts altres sentits, que va dedicar a la reedició del *Canigó* de la MOLC, on sí que parlava de «manuscrits definitius», en plural, per referir-se a tots dos, *A* i *B* (1998b, p. 364).

16. Respecte al vers del cant V, es podria apuntar l'existència d'una imatge similar a prop i en un lloc destacat: just al final de «Lo Rosselló», part central del cant VI, hi trobem, en referència a les fades, que «no són més eixerides al vespre les estrelles / quan pugen al zenit» (vv. 235-236, ja de transició cap a «Muntanyes regalades»); al vers suprimit del cant V llegiem «rient-li alguna estrella des del zenit». Per evitar la repetició, era sens dubte molt més senzill prescindir del decasil·lab de la tirada monorima.

tot, mal que puntualment, també a l'hora d'establir-ne el text crític. Sempre que s'hi apliqui correctament el mètode ecdòtic i s'exposin de forma clara els criteris que s'han seguit, ja que altrament correm el risc de caure en l'arbitrarietat i de projectar en el text preferències personals. L'anàlisi del conjunt de manuscrits hauria de revelar la situació que ocupen en la gènesi de l'obra, és a dir, quines relacions de seqüencialitat presenta cadascun respecte de la resta de testimonis. Només així es podrà avaluar adequadament el pes que s'ha de concedir a les lliçons que transmeten.

La combinació de dades textuais i codicològiques pot resultar útil a l'hora de caracteritzar els testimonis i extreure'n dades de ben segur rellevants, també per a aquells autògrafs que no puguem qualificar amb el dubtós epítet de «manuscrit definitiu». L'anàlisi del conjunt de la tradició manuscrita aporta dades significatives sobre la composició de l'obra, i igualment sobre la forma de treballar de l'autor i sobre el text mateix. L'exemple dels cants V i VI, repetidament esmentats en les pàgines precedents, és, en aquest sentit, revelador.

Narcís Garolera va observar, com s'ha dit, que el text d'aquests cants transmès pel ms. *A* no es correspon amb l'estadi de redacció de la resta del volum, sinó que pertanyen a un d'anterior, i que la versió que en transmet *B* és més elaborada. Per a l'objectiu de l'editor de 1995 —disposar d'un manuscrit com a element de comparació—, amb aquesta constatació ja n'hi havia prou, i el lector espera en va que li ofereixi alguna evidència que justifiqui l'afirmació.

El cas és que, per raons que desconexem i en un moment que tampoc no podem concretar —abans o després de l'ingrés dels autògrafs a la Biblioteca de Catalunya, probablement abans—, els plecs dels cants V i VI que havien anat a la impremta amb el conjunt del manuscrit *A* van ser substituïts per folis corresponents a estadis d'elaboració anteriors. No sabem si immediatament anteriors, ni tampoc si corresponents a un únic estadi. El fet que calgui descartar, com veurem, un mateix origen per als cants V i VI inclosos en *A* apunta que deuen correspondre a estadis d'elaboració diferents, i de ben segur autònoms l'un de l'altre. Tampoc no sembla que es pugui defensar un hipotètic intercanvi erroni de folis entre els dos autògrafs, de manera que els cants V i VI d'*A* haguessin estat relligats amb *B*, i a la inversa.

5.1. El cant V en els autògrafs complets

La comparació de la versió que reporten del cant V els dos autògrafs citats fins ara amb el tercer (*C*, que fora la primera còpia completa de tot el *Canigó* que Verdaguer hauria elaborat), descarta el mer intercanvi de folis entre *A* i *B*. Malgrat que el text de *B* sigui, en aquest cas, el més proper a les versions impreses, la versió del ms. *A* no pot ser considerada pròpiament el seu precedent immediat, a causa de la relació que manté amb *C*.

Són molts els exemples que es poden esgrimir per afirmar que el cant V de *B* és posterior al dels dos altres autògrafs complets. És sens dubte significatiu que Verdaguer hi incorporés, interlineant-los al text ja copiat, quatre versos nous (els vv. 70-71, 97 i 206),

1 vers *def.* ratllat amb proves d'inici del cant al marge superior: (1) Mentre Gentil en ales — de Flordeneu / vers Canigó se n vola — com un aucell / lo comte Tallaferro — ne fuig rebent cancel·lat i (2) D ahont Gentil s'acosta — com un aucell / lo comte (*corr.* s allunya) Tallaferro — fuig com lo vent (*amb variant interlineada* ne f. rebent) / volant per les altures del P. *C* **2** volant] *amb corrent interlineat damunt C* **4** *corr. var.* fallayres lo seguiren — setse ó diset *B*, <fallayres lo seguiren — setse o disset *CA* **5** són fills d'eixes garrotxes] tots fills d aquelles selves *CA*; són] *escrit en llapis després de tots B*; garrotxes] *amb roc[...]*es *interlineat en llapis i mig esborrat B*; cepadencs] alts y fermes *BCA* **6** *corr.* com aquelles a. — y aquells a. *C* **7** *var.* Al pla Guillem s enfila — per lo Rander (p. l. R. ratllat) *amb el v. def. escrit en llapis al marge C*, <*var.* al pla Guillem s' enfila — per lo Rander *A* **8** *corr. var.* y sens veure les prades del (*amb per interlineat i ratllat*) *C. V. C*, < y, sens veure les prades — de Collet Vert *A* **9** tot] *corr.* va *C*, va *A* **10-11** *sense indicació de canvi de tirada BCA* **11** s'està] *af.* á *B* **12** en creu alçats los braços] *corr.* les mans en creu alsades *C*; los¹] sos *BCA* **19** que de l'espasa feu-li] *corr.* y li (*ratllat i amb qui m ratllat i y li escrit de nou*) feya d eixa arma *C*, q li (*ratllat, amb qui 'm interlineat i ratllat i y li interlineat*) feya d' eixa arma *A* **20** *om. A*; reliquies] rellíquies *B* **22** *corr. var.* q. tallara lo f. (*var. ratllada que corr. la def., interlineada de nou*) — les llances y helms / com branques secardines d un ametller i al marge opcions de mot-rima en llapis: vern / com boixos sechs *C*; que talle el ferro verge] *corr. la variant def.* en q. tallará lo ferro *A*

Una part important de les entrades de l'aparat, com es pot observar, corresponen a variants i correccions localitzades en el ms. *C*. Aquest autògraf no és sols, presumiblement, la primera còpia completa de *Canigó*, sinó que es tracta d'una peça clau per entendre la concepció i l'organització del conjunt de l'obra. De les esmenes que conté referides als versos citats, cal en primer lloc fixar-se en les dels vv. 6 i 12, que van passar, ja en versió definitiva i neta, als dos altres autògrafs complets (*AB*). Les esmenes fetes en els vv. 7, 8 i 9 de *C*, en canvi, només van arribar a *B*, mentre que en *A* hi observem la mateixa variant que en *C* prèvia a la correcció; es tracta, doncs, d'opcions posteriors a les d'*A*, contràriament a les dels vv. 6 i 12.

En els vv. 19 i 22, la situació encara és més particular, per bé que mostra, en qualsevol cas, la proximitat entre els dos autògrafs: en el v. 19, l'autor dubta en tots dos manuscrits al voltant d'unes mateixes variants —finalment desestimades en conjunt—, i en el 22, en *A* adopta una variant en detriment de la lliçó impresa, alhora que en *C*, a més de recollir-hi altres esborranys i provatures, duu a terme el mateix procés que en *A*, però ara amb retorn final a la versió assumida al text imprès.

Al llarg del cant V, hi ha molts més exemples que apunten vers una elaboració en paral·lel —o, si més no, no estrictament consecutiva— dels dos manuscrits. Aquesta forma de procedir, no cal dir, és molt perillosa per a un creador, perquè pot dur a la pèrdua de lliçons, i lliga molt poc amb un autor tan curós com Verdaguer. Encara que conservés autògrafs anteriors, era per consultar-los durant el procés de redacció d'una obra, no pas per anotar-hi variants indiscriminadament.

Davant d'aquestes perplexitats, es pot plantejar una possible explicació, que donaria compte de variants i correccions. Pels indicis que en tenim, és ben probable que el ms. *C* sigui el més antic dels tres, cosa que justificaria que part de les correccions que conté arribessin a *AB*. Un cop ja l'havia elaborat i s'havia dedicat a corregir i reescriure alguns dels seus versos, Verdaguer degué copiar, basant-s'hi, el cant V del ms. *A*. En aquest segon autògraf, hi va esmenar alguns passatges, però no en va completar la còpia —les raons d'aquesta decisió i del fet que hi prescindís d'una vintena de versos se'ns escapen—, sinó que va tornar a treballar sobre el text de *C*, en el qual hauria introduït, llavors, noves esmenes. D'aquestes, les que no va desestimar (vegeu, per exemple, l'aparat referit al v. 1), les va incorporar a *B*, nova còpia posterior a *AC*, però ja no les va recollir en el desestimat *A*.

Així, doncs, en síntesi, Verdaguer degué elaborar en primer lloc la versió del cant V de *C*; després de recollir nombroses variants i esmenes en els seus versos, en va fer una nova versió en net (*A*), que recollia les esmenes introduïdes en *C*; abans de completar la nova còpia, però, la va desestimar i va continuar polint els versos de *C*; finalment, va compondre *B* a partir de *C*, sense fer ús d'*A*.

5.1. El cant VI i les redaccions de «Lo Rosselló»

Vegem ara quines conclusions podem extreure d'una primera aproximació a la tradició manuscrita —de nou em limitaré als tres autògrafs complets— del cant VI. D'entrada, caldria aclarir quina és la naturalesa de la fragmentarietat de la versió d'aquest cant transmesa pel ms. *A*. La pregunta no és gens gratuïta. No és el mateix que els folis conservats en aquest manuscrit (53v-56v) haguessin format part d'una versió completa de tot el cant i que la resta de versos s'haguessin perdut, com seria esperable atesa la seva presència en una còpia del conjunt de *Canigó* —com és igualment el ms. *B*—; o bé que ja en origen haguessin transmès únicament una part del cant. Aquesta darrera possibilitat implicaria, molt probablement, situar-los en un estadi més endarrerit, potser previ a la unió de les diverses parts que conformen el cant VI.

La consulta del manuscrit és poc aclaridora pel que fa a la distribució dels plecs originals, i a la hipotètica pèrdua de folis, perquè la majoria van ser separats del llom. Actualment, fruit de la restauració, els diversos fulls estan units per bifolis i cosits, però no m'ha estat possible confirmar si la restauració va respectar o no la composició original. Sí que s'observen, al llarg del volum, algunes pàgines de mides diferents, que delaten procedències diverses.

Descartada la composició per quaderns, una altra opció que ens podria orientar sobre la naturalesa d'aquests fulls és la foliació. En el ms. *A*, als folis corresponents al cant V (45r-51v) només hi ha la numeració que recorre tot el volum, pròpia de la Biblioteca de Catalunya. Aquesta mateixa foliació es troba als fulls del cant VI (53r-56v —el f. 52r-v, amb numeració al recto, és en blanc). En algun d'aquests darrers, a més, hi ha una segona numeració incompleta, en aquest cas per pàgines: als ff. 54v, 55v i

56v hi ha respectivament els números «4» (angle superior esquerre), «6» i «8» (els dos darrers, a l'angle superior dret). Si es tracta, com sembla, d'una paginació, al f. 53v correspondria el núm. 2, i al 53r, l'1. En aquesta pàgina només hi ha el títol «Canigó», en llapis, centrat i de dimensions superiors al cos habitual —ocupa gairebé sis ratlles de text—; els versos comencen a la pàgina següent, la de l'esquerra del lector, amb el títol «Rosselló» al marge superior, en llapis i mig esborrat.

El primer vers que hi trobem és el 117 del cant VI, i el darrer, al f. 56v, és el 236, seguit d'una desena de ratlles en blanc; és a dir, es tracta dels versos inicial i final de «Lo Rosselló». El fragment del cant VI que ocupa les pàgines 2-8 del plec correspon estrictament a aquesta poesia, que conforma la part central d'aquest cant de *Canigó*. Els ff. 53-56 del ms. *A*, per tant, havien format un quadern, però no pas, pròpiament, com a part d'una còpia completa del cant VI, sinó d'una poesia que hi és inserida.

La del ms. *A* no és l'única còpia específica de «Lo Rosselló» que trobem en un dels tres autògrafs complets. Així mateix, la versió d'aquesta poesia inclosa en el ms. *C* constitueix un plec intercalat al volum en el lloc corresponent. Es tracta dels ff. 50r-54v, de dimensions força més reduïdes que la resta de pàgines del manuscrit. Verdaguer l'havia compost abans d'elaborar la còpia completa, i hi va treballar profusament, tal com mostren les nombrosíssimes variants i esmenes que emplen els marges dels fulls i les pàgines de la dreta, per a correccions o versions més elaborades, com s'ha explicat. El nombre de correccions i canvis recollits a les pàgines de *C* que transmeten «Lo Rosselló» és molt superior al de les altres dues parts del cant VI del mateix volum (els vv. 1-116, amb l'ascens al cim del Canigó per l'interior de la muntanya, i els vv. 237-461, corresponents a «Muntanyes regalades»¹⁷). En els versos del cant V de *C*, dels quals més amunt he citat els inicials, tampoc no hi ha tantes esmenes com en «Lo Rosselló».

Quan Verdaguer va decidir elaborar un primer autògraf complet del poema pirinenc (*C*), potser no estava prou convençut de la versió que llavors tenia de «Lo Rosselló» i es va estimar més incorporar el plec ja transcrit i amb correccions, i en el qual volia continuar treballant, a la còpia íntegra de *Canigó*. La quantitat d'esmenes que conté, d'afegits, provatures, cancel·lacions, versos ratllats, etc., explicaria la necessitat de fer-ne, més endavant, una nova còpia en net. No sembla fora de lloc pressuposar que aquesta còpia fos constituïda, certament, pels ff. 53-56 del ms. *A*, que recullen un estadi de «Lo Rosselló» posterior al de *C*, i immediatament anterior a la versió que se'n conserva en *B*. El ms. *A* sovint fa l'efecte de ser una versió en net, en què Verdaguer hauria seleccionat lliçons entre la diversitat de variants recollides en el seu antígraf, encara que no necessàriament optés per una única solució i, de vegades, fins i tot, en reproduïa dubtes i correccions (vegeu l'aparat dels vv. 217-221, citat més avall). La proximitat entre *A* i *C* no impedeix que *A*

17. El poema «Lo Rosselló» es troba pròpiament als ff. 50v-54v. Al f. 50r hi ha tres estrofes amb la mètrica de la part precedent, no cancel·lades, però aquí ja clarament desubicades, que no van ser incorporades en versions posteriors del poema. Són transcrits per BOHIGAS 1981, p. 336-337.

contingui algunes correccions posteriors, com ara al v. 129 («la aixeca entre eixes cimes Pirene gegantessa»; cito l'edició de 1901), en què la lliçó compartida per AC («la te ab son bras alsada Pirene gegantessa») és corregida en A per la variant impresa.

La profusió d'autògrafs específicament de «Lo Rosselló», conservat en quaderns «sols» incorporats als manuscrits complets, probablement s'ha de relacionar amb una gestació d'aquest poema amb un cert grau d'autonomia respecte del conjunt de *Canigó*. Cal recordar que ja el diumenge 17 de juny de 1883 Jaume Collell en va llegir una versió —juntament amb una altra del «Passatge d'Anníbal»— a la trobada d'escriptors catalans de banda i banda de la frontera a Banyuls de la Marenda (COLLELL 1883; MAS-RIERA 1883), o bé que, més tard, el 28 de desembre de 1884, a la festa del certamen de la Societat Agrícola, Científica i Literària dels Pirineus Orientals, a Perpinyà, Justí Pepratx en va llegir la versió francesa que n'havia preparat, llavors encara amb vint-i-una estrofes, no amb les vint-i-quatre de la versió final.¹⁸

A continuació recullo una única estrofa, la composta pels vv. 217-221, per exemplificar el caràcter de les variants, de nou amb l'ortografia regularitzada:

Apar una encantada que de l'escuma eixida
mirant-te s'extasia, granívol Rosselló,
i alçant a les neus vèrgens los ulls embadalida,
no sap si amb més belleses i amb més tresors la crida
la mar o el Canigó.

217-221 *Estrofa escrita al marge superior de la pàgina en el ms. A, damunt d'una versió anterior ratllada:* Apar una napea que eixint de las onadas / dins (ratllat AC) en un jardí s' en entra daurat pel sol d abril, / de cleda li serveixen las serras elevadas, / de mirador altivol, la torra de las Fadas / lo (corr. mon AC) Canigó gentil (la versió de C inclou nombroses variants interlineades, que malgrat tot no eliminen, si no es diu el contrari, les lliçons anteriors; les detallo a continuació) AC **217** Apar] corr: N C; encantada] corr: napea AC; de l'escuma eixida] interlineat C **218** corr: var: se plau en veure ls arbres y prats del Rosselló B, se plau en veure 'ls arbres y camps del Rosselló A, var: l s en puja á (amb les ar[...] ?) veure ls boscos y ceps del Rosselló i amb var: 2 se plau de veure ls arbres y camps escrita en llapis a la p. de la dreta (f. 54r) C; mirant-te] mirantse ab, corregim segons mirante B i d'acord amb Garolera (ed., 1995) **219** vers interlineat en C; neus vèrgens] corr: Montanyes B, montanyes AC **220-221** var: l a meditar s atura que es lo que mes la crida / la mar ó l Canigó ratllada / var: 2 que mes que l mar la crida / l estany de Canigó / var: 3 li apar que mes que l aygua del mar l aygua la crida / dels rius de Canigó escrita a la p. de

18. A més de llegir-la, Pepratx va fer imprimir i distribuir la seva traducció francesa de «Lo Rosselló» com a nadala d'aquell any. Per a aquesta qüestió, vegeu Verdaguer 1977: 69-70 n. 8, en què els editors esmenten una nota de *La Veu del Montserrat* del 10 de gener de 1884 (VIII, 2) en què es donava compte de la lectura i, també, de la recepció de l'opuscle a la redacció. Vegeu igualment PINYOL i VILA 2004, p. 92; CAMPS 2013, p. 104; i PINYOL 2013, p. 602, que situa l'opuscle per error a final de 1885.

la dreta (f. 54r) i corr. per var. 4 no sap si ab mes riqueses y ab mes plahers [la crida] / la mar o l [Canigo] en llapis C 220 bellese] corr. riqueses B, riqueses A; tresors] corr. plahers B, plahers A

La versió d'aquesta estrofa transmesa per B és molt propera a la impressa, amb alguna correcció no compartida pels altres dos manuscrits (com es pot observar als vv. 218, 219 o 220). De les dues redaccions que, de l'estrofa, hi ha en A, la cancel·lada coincideix a grans trets amb la primera redacció de C i la segona, amb les esmenes intercalades en aquesta darrera.

Partint de les dades de què disposem, és probable que l'ordre d'elaboració de les còpies conservades del cant VI en els tres autògrafs complets fos, en primer lloc, la de C, en què la composició del plec de «Lo Rosselló» precedeix les altres dues parts del cant, i tot indica que també la de la resta del volum. A continuació hauria estat el torn de la redacció actualment inclosa en A, que només conté una versió de «Lo Rosselló», presumible versió en net de l'anterior; es tracta d'una còpia parcial, específicament per a una poesia amb caràcter propi, composta potser amb l'objectiu d'extreure'n el text de C prescindint de bona part de les esmenes i variants que ja contenia, abans d'elaborar una segona còpia en net de tot el *Canigó*.

La segona còpia en net del conjunt del poema hauria de ser el ms. B, compost sense aprofitar pàgines elaborades prèviament, si més no que s'hagi observat, a l'espera de disposar d'una edició crítica que col·lacioni el conjunt del testimoni. No sembla que n'hi hagi a les pàgines dels dos cants que ara ens ocupen, el V i el VI.

Els dos darrers estadis de composició d'aquests dos cants, i de l'obra, foren el de la redacció lliurada a la impremta, on degueren arribar com a part integrant de l'autògraf A, i les modificacions que Verdaguer, presumiblement, incorporà a les proves. No hi ha indicis de més etapes. Tenint en compte el nombre d'esmenes que hi devia haver en el primer joc de proves, no seria sorprenent que se n'hagués fet més d'un. En el cas dels dos darrers estadis —els folis d'A que van anar a la impremta i les mateixes proves d'impremta, en cap dels dos casos conservats—, ens movem en un terreny estrictament hipotètic.

6. Conclusions

En medis filològics són prou conegudes les valoracions de Martí de Riquer, poc amic de les «versions definitives», sobre la vigència de les edicions crítiques, que ell situava al voltant dels trenta anys. En el cas de l'única edició crítica de *Canigó* (1995), algunes de les opcions preses per l'editor, Narcís Garolera, van ser motiu de controvèrsia ja en el moment de la seva publicació. L'elecció de la primera edició (1886) com a text base, contra el criteri generalment acceptat de donar prioritat a l'última edició controlada per l'autor (1901), i la incorporació de dos versos al text, basant-se en la tradició manus-

crita, pretesament oblidats a la primera edició, però que Verdaguer no havia recuperat en cap de les posteriors, van constituir els principals motius de perplexitat i desacord.

Una reavaluació de la segona edició catalana de *Canigó*, impresa l'any 1901, encara en vida de Jacint Verdaguer, fa evident que el poeta, d'una banda, es va implicar en la concepció general del llibre (amb la incorporació de l'epíleg, acompanyat d'una nota en què donava compte del vincle inicial amb *Canigó*, i la supressió de la dedicatòria del cant XI, amb implicacions en l' anotació), i, de l'altra, que va fer una estricta atenció a la literalitat dels versos, en els quals va introduir algunes variants que milloren sensiblement el text. L'edició de 1901 és, per tant, sense cap mena de dubte, l'última que va beneir l'autor i, com a tal, ha de ser el punt de referència per a qualsevol nova edició crítica.

D'altra banda, l'elevat nombre de manuscrits amb redaccions autògrafes, en principi successives —tot i les sorpreses que, com hem vist, ens tenen reservades—, hauria de permetre una reconstrucció àmplia de la gènesi de l'obra, malgrat l'existència de llacunes inevitables, i de la forma com l'autor hi va treballar. Són tres autògrafs complets, cadascun amb les seves especificitats, i vuit amb una gran diversitat de passatges fragmentaris i diverses redaccions, que permeten documentar múltiples variants, inclosos passatges sencers descartats, i la seva evolució fins a la versió impresa definitiva —uso, ara sí, l'adjectiu. No tindria cap sentit, en una nova edició de *Canigó*, desapropiar tot aquest cabal d'informació, la utilitat i validesa del qual ja s'ha posat de manifest en alguns estudis parcials (TORRENTS 1995b; Pinyol en VERDAGUER 2002b).

Dispensar més atenció a la tradició manuscrita pot propiciar l'esmena d'alguns passatges. Malgrat el recurs limitat que Garolera va fer dels autògrafs, la seva consulta va comportar un parell de correccions textuais sens dubte valuoses en dos passatges erronis (VI, 120 i 218), altrament difícils de detectar, perquè els versos feien sentit malgrat les errades, imputables al caixista. Per això ni tan sols l'autor no se'n va adonar, ni tampoc cap editor posterior, fins que la consulta dels manuscrits va permetre alçar la llebre i evidenciar que les lliçons dels autògrafs, en aquests dos llocs, milloraven el text imprès. Hem d'esperar que una lectura atenta del conjunt d'autògrafs aportarà noves possibilitats de correcció del text.

En síntesi, des d'un punt de vista textual, la finalitat d'una necessària nova edició crítica de *Canigó* hauria de ser doble: oferir un text correctament establert, respectant al màxim la voluntat de l'autor, i donar compte, fins on sigui possible, a partir dels testimonis conservats, del seu procés de composició.

Bibliografia

P. BOHIGAS, 1981: «Manuscrits de *Canigó* de Verdaguer», dins *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, 2, Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i altres, p. 333-366.

N. CAMPS CASALS, 2013: *La recepció de Verdaguer a França: traductors i traduccions*, tesi doctoral dirigida per Ramon Pinyol, Vic: Universitat de Vic.

J. M. DE CASACUBERTA, 1953: *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*, Barcelona: Barcino.

J. M. DE CASACUBERTA, 1986: *Estudis sobre Verdaguer*, pròleg de Joan Torrent i Fàbregas, recopilació i notes de Ricard Torrents, Barcelona: Eumo - Barcino - Institut d'Estudis Catalans, cf. Tayadella 2012, Verdaguer 2002b.

J. CASTELLANOS, 1995-1996: «Verdaguer i el Modernisme», *Anuari Verdaguer*, núm. 9, p. 27-47.

J. COLLELL, 1883: «L'anada al Rosselló. I», *La Veu del Montserrat*, vol. VI, núm. 25, 23 de juny, p. 194-195.

P. FARRÉS, J. MOLAS, R. PINYOL, R. TORRENTS, 1987: «Per a una edició crítica de les obres completes de Jacint Verdaguer», *Anuari Verdaguer*, núm. 2, p. 187-203.

N. GAROLERA, 1986: «La transmissió impresa de les obres de Verdaguer», *Anuari Verdaguer*, núm. 1, p. 147-167. També dins GAROLERA 1996, p. 191-216.

N. GAROLERA, 1996: *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua*, Barcelona: Empúries.

N. GAROLERA, 1998a: «Puntualitzacions a uns comentaris de Joaquim Molas», *Serra d'Or*, núm. 459, març, p. 4-5.

N. GAROLERA, 1998b: «Jacint VERDAGUER, *Canigó*. Edició a cura de Marina Gustà. Pròleg de Ricard Torrents. Barcelona, Edicions 62, 1998 (Les Millors Obres de la Literatura Catalana, 52), 152 pp.», *Revista de Filologia Románica*, núm. 15, p. 364-367.

A. MASRIERA, 1883: «Aplech de catalanistas francesos y espanyols al Rosselló», *La Il·lustració Catalana*, vol. IV, núm. 89, 30 de juny, p. 183-187.

J. MOLAS, 1997: «Els “Dos màrtirs de ma pàtria” de Verdaguer», *Serra d'Or*, núm. 454 (octubre), p. 43-45; també dins MOLAS, 2014, p. 206-213.

J. MOLAS, 2014: *Llegir Verdaguer*, pròleg de Ramon Pinyol i Torrents, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Servei de Publicacions de la Universitat de Vic - Societat Verdaguer.

J. MURGADES, 2002: «Verdaguer vist pels noucentistes: entre la ruptura generacional i la canonització institucional», *Anuari Verdaguer*, núm. 11, p. 115-141.

R. PINYOL, 2013: «Jacint Verdaguer i l'obra traductora al francès de Justí Pepratx de 1896 i 1897», *Bulletin Hispanique*, núm. 115/2, p. 599-615.

R. PINYOL, P VILA, 2004: «Justí Pepratx, transcriptor de Verdaguer i recopilador de literatura catalana», *Anuari Verdaguer*, núm. 12, p. 91-114.

J. SANTANACH SUÑOL, en premsa: «A l'entorn del model de la llengua de *Canigó* i els plantejaments lingüístics de Jacint Verdaguer», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*.

A. TAYADELLA, 2012: «Afinitats artístiques i ideològiques entre Verdaguer i els Vayreda», dins A. TAYADELLA, *Sobre literatura del segle XIX*, a cura de Josep M. Domingo, pròleg d'Enric Gallén, Josep M. Domingo i Enric Cassany, Barcelona: Universitat de Barcelona - Societat Verdaguer, p. 361-392.

R. TORRENTS, 1995a: *Verdaguer. Estudis i aproximacions*, pròleg de Joaquim Molas, Vic: Eumo.

R. TORRENTS, 1995b: «Sis versions del *Cant de Gentil*», dins TORRENTS 1995a, p. 163-200.

J. VERDAGUER, s. d. [1884]: *Le Roussillon. Fragment du poème inédit Lo Canigo*, trad. J. P. [Justí Pepratx], Perpinyà: Typ. du Républicain, 4 p.

J. VERDAGUER, 1886: *Canigó. Llegendes Pirenayca del temps de la Reconquesta*, Barcelona: Llibreria Catòlica.

J. VERDAGUER, 1889: *Le Canigou. Légende pyrénéenne du temps de la reconquête*, traduction française avec le texte catalan en regard autorisée et approuvée par l'auteur [per Josep Tolrà de Bordas], Paris: Albert Savine éditeur.

J. VERDAGUER, 1898: *Canigó. Leyenda pirenaica del tiempo de la Reconquista*, versió castellana del comte de Cedillo i vescomte de Palazuelos, Madrid: Imprenta de Fortanet.

J. VERDAGUER, 1901: *Canigó. Llegendes Pirenayca del temps de la Reconquesta*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya Artística.

J. VERDAGUER, 1946: *L'Atlàntida*, a cura d'Eduardo Junyent i Martín de Riquer, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

J. VERDAGUER, 1977: *Epistolari, V, (1885-1886)*, transcripció i notes de Josep Maria de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas, Barcelona: Barcino.

J. VERDAGUER, 1991-1992: *Excursions i viatges*, 3 vols., ed. de Narcís Garolera, Barcelona: Barcino.

J. VERDAGUER, 1992: *Rondalles*, ed. d'Andreu Bosch Rodoreda, Barcelona: Barcino.

J. VERDAGUER, 1995: *Canigó. Llegendes pirenaica del temps de la Reconquesta*, edició crítica a cura de Narcís Garolera, Barcelona: Quaderns Crema.

J. VERDAGUER, 2002a: *L'Atlàntida. Poema*, a cura de Pere Farrés, Vic: Eumo Editorial - Societat Verdaguer.

J. VERDAGUER, 2002b: *Pàtria*, edició crítica a cura de Ramon Pinyol i Torrents, Vic: Eumo - Societat Verdaguer.